

Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750-892 Yılları)

Mehmet Ali KAPAR

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
(Emekli Öğretim Üyesi), Konya, Türkiye, makapar@gmail.com (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 13.10.2020

Kabul: 14.11.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Abbâsî,
Halife,
Türk,
Komutan,
Mütevekkil.

Hilâfet, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki devlet başkanlığı kurumunun adıdır. Hz. Peygamber'den sonra ilk halife Hz. Ebûbekir'dir. Bu dönemin diğer halifeleri Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan, seçim yoluyla veya Şûra yoluyla halife olmuşlardır. Râşid Halifeler döneminde dört halifenin her biri Kureys kabilesinin ayrı kolundandır ve biri diğerinin akrabası değildir. Halifeliğin veliahdlık ve hanedan idaresine dönüştürülmesine Emevîler döneminde Hz. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i yerine veliahd tayin etmesiyle başlamış. 90 yıl boyunca Emevîlerin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu dönemde halifeler, Emevî ailesinden Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra tarafından onaylanmıştır. Emevîler döneminde komutanların geniş yetkilere sahip olmalarına rağmen halife seçimine müdahale etmelerine izin verilmemiştir. Abbâsîler döneminde ise halifeler, Emevîler döneminde olduğu gibi veraseten Abbasoğulları ailesinden seçilmişlerdir. Bu dönemde devletin askeri teşkilatını oluşturan Araplar ve İranlılardan memnun olmayan halifeler Türkleri orduya dâhil etmişlerdir. Halife Mansûr döneminden itibaren orduya dâhil edilen Türklerin sayıları Harûn Reşid ve Me'mûn dönemlerinde artmış, Mu'tasım döneminde ise zirveye ulaşmıştır. Türkler Halife Mütevekkil dönemine kadar siyasi ve askeri alanda başarılı olmasına rağmen hiçbir zaman veliahd ve halife tayinine müdahale etmemişlerdir. Ancak Mütevekkil'in seçiminden itibaren Türk komutanları Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra içinde yer alarak seçimlerde söz sahibi olmuşlar ve bu durum Sâmerâ döneminde etkisini göstermiştir.

Election of Abbasid Caliphs and the Role of Turkish Commanders (From 750 to 892)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 13.10.2020

Accepted: 14.11.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Abbasid,
Caliph,
Turk,
Commander,
Al-Mutawakkil.

The caliphate is the name of the institution of the leadership after the death of the Prophet. The first caliph after the Prophet was Abu Bakr. The other caliphs of this period included Omar, Osman, Ali and Hasan, who were selected as caliphs either through elections or through Shura. During the Râshidun Caliphs, each of the four caliphs was from the separate arm of the Quraysh tribe, and one was not a relative of the other. The transformation of the caliphate into dynastic, hereditary rule started when Muawiye appointed his son, Yezîd, during the Umayyads. For 90 years, the practice continued until the fall of the Umayyads. During this period, the caliphs were approved by Shura, named Ahl al-Hall wa'l-Aqd of the Umayya family. During the Umayyads, commanders were not allowed to interfere in the election of the caliph, despite exercising broad powers. During the Abbasid period, the caliphs were chosen from the family of the Abbasids, as it was the case during the Umayyads. During this time period, the caliphs were dissatisfied with the Arabs and Iranians who formed the core of the military of the state and the caliphs decided to include the Turkish soldiers in the army. Since the caliph Mansûr, the number of Turkish military officers included in the army has continuously increased during Harun al-Rashid and Al-Ma'mun periods and reached its peak during Al-Mu'tasim period. Although Turkish commanders were successful in the political and military field, they never intervened in the appointment of the deputy and caliph until the election of Al-Mutawakkil. However, since the election of Al-Mutawakkil, Turkish commanders have had a say in the elections by taking part in the Shura also known as Ahl al-Hall wa'l-Aqd and this has taken effect during the Sâmerâ period.

Atf/Citation: Kapar, Mehmet Ali. "Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750-892 Yılları)". *Seçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 148-155. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.11>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Hilâfet, lügatte birinin yerine geçmek anlamına gelir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumuna verilen isimdir. Hilâfet kavramı siyaseten Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte gündeme gelmiş ve sahabenin tasvibi ile devlet başkanı olarak seçilen¹ Hz. Ebûbekir, "Halifetü Rasûlillah" diye anılmıştır. Hz. Ebûbekir'in halife olarak seçimi son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in soyu olan Haşimoğullarından olmayan Hz. Ebûbekir Rasûlullah döneminde İslam'a yaptığı hizmet, Hz. Peygamber'in yanındaki yeri ve değeri, ehliyet ve liyakati dikkate alınarak hilâfet makamına getirilmiştir.

Hz. Ebûbekir hastalığı esnasında yaptığı kamuoyu yoklamasından sonra ashaba Hz. Ömer'i tavsiye etmiş, Hz. Ebûbekir'in vefatı üzerine istihlâf yoluyla halife olarak kendisine beyat edilmiştir.² Hz. Ebûbekir tarafından tavsiye edilen Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir'in kabilesinden olmadığı gibi akrabası da değildir.

Hz. Osman ise Hz. Ömer'in tayin ettiği altı kişilik Şûra içinden seçilmiştir. Hz. Ömer hançerlendikten sonra ölümü halinde oğlu Abdullah'ı tayin etmesi istenmiş, ancak Hz. Ömer hilâfeti verasete dönüştürmek istemediği için kabul etmemiştir.³ Hz. Ömer'in tayin ettiği Şûra, Abdurrahman b. Avf'ın hakemliğinde Hz. Osman'ı hilâfet görevine getirmiştir.

Hz. Ali ise, Hz. Osman'ın şehid edilmesi üzerine Sahâbe'nin kendisine teklif ve ısrarı sonucu halifelik görevini kabul etmiştir. Hz. Ali'nin Kûfe'de İbn Mülcem tarafından yaralanması üzerine Kûfe halkı Hz. Hasan'ı yerine halife tayin etmesini istemiş, Hz. Ali ise kendisinin Hz. Hasan'ı halife olarak tayin etmeyeceğini, ancak isterlerse Hz. Hasan'ı seçebileceklerini söylemiştir.⁴ Kûfe halkı da Hz. Ali'nin ölümü üzerine Hz. Hasan'ı halife seçerek ona beyat etmiştir.

Râşid Halifeler Döneminden İtibaren Mütevekkil Dönemine Kadar Halifelerin Seçimi

Râşid Halifeler döneminde halife seçimleri sahabenin ileri gelenlerinin görüşü alınarak yapılmış ve kendilerine beyat edilerek hilâfet görevine başlamışlardır. Bu dönemde hiç bir halife kendi akrabasından veya kabilesinden birini veliahd tayin etmemiş hatta bu konuda yapılan teklifleri kabul etmeyerek hilâfet makamını verasete dönüştürmemişlerdir.

Hz. Hasan halifeliği döneminde, Hz. Muâviye ile süregelen hilafet mücadelesine devam etmemiş, hem kendi askerlerine güvenmediğinden hem de Müslüman kanının dökülmesini istemediği için yapılan anlaşma ile hilâfeti Hz. Muâviye'ye teslim etmiştir.⁵ 41/661 yılında Kûfe'de yapılan bu devir-teslim işlemiyle hilâfet Emevîler ailesine geçmiş, Hz. Muâviye de kurulan Emevî devletinin ilk halifesi olmuştur.

Râşid Halifeler döneminde halife seçiminde daha çok Medine halkından Muhâcirler'in ve Ensâr'ın ileri gelenleri ile Bedir ve Hudeybiye Ehli'nin görüşleri etkili olmuştur. Hz. Ebûbekir halife seçilince "Halifetü Rasûlillah=Allah Rasûlü'nün Halifesi" unvanını alırken bu dönemdeki diğer halifeler "Emîru'l-Mü'minîn=Mü'minlerin Emîri" olarak isimlendirilmişlerdir. Halifeler hükümet programı niteliğinde yaptıkları konuşmalarda; Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetine bağlı

¹ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrût: y.y., ts.), 3/428.

³ Taberî, *Târih*, 4/228.

⁴ Taberî, *Târih*, 6/158.

⁵ Ebü'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* (Paris: y.y., 1869), 5/1.

kalacaklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Hz. Ebûbekir; “Ben Allah’a ve Rasûlüne itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Allah ve Rasûlüne isyan ettiğim sürece bana itaat etmeniz gerekmez” demiştir.⁶

Hz. Muâviye halifeliğinin ilerleyen yıllarında halife seçimlerinde karşılaşılan bir takım ihtilafları düşünerek ve aynı zamanda halifeliğin kendi ailesinde kalmasını sağlamak amacıyla oğlu Yezîd’i veliahd tayin etti ve Hicaz dışında onun adına beyat aldı.⁷

Hz. Muâviye’nin bu uygulaması yaklaşık 90 yıllık Emevî iktidarında devam etti. Halifeliğin verasete dönüşü anlamına gelen veliahd tayin etme geleneği Emevî devletinin vazgeçilmezi oldu.

Emevîler dönemindeki veliahd tayini, Hz. Muâviye’nin oğlu Yezîd’i, Yezîd’in de oğlu Muâviye’yi tayin etmesiyle devam etti. Tarihe II. Muâviye olarak geçen Yezîd’in oğlu Muâviye’nin veliahd tayin etmeden ölümü üzerine meydana gelen uzun müzakereler sonucunda Mervân b. Hakem’e halife olarak beyat edilmesiyle⁸ üzerine hilâfet Süfyânîlerden Mervânîler koluna geçmiş oldu ve yıkılışına kadar da bu aile hilâfet görevini yürüttü.

Mervân b. Hakem’den sonra oğlu Abdülmelik, ondan sonra ise iki oğlu Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik halifelik görevlerini yürüttüler.⁹ Süleyman b. Abdülmelik ise yine Emevîler ailesinden Ömer b. Abdülaziz’i ve Yezîd b. Abdülmelik’i veliahd tayin etti¹⁰ ve onun ölümünden sonra her ikisi sırayla halife oldular. Yezîd b. Abdülmelik ise önce kardeşi Hişâm b. Abdülmelik’i sonra da oğlu Velîd b. Yezîd’i veliahd olarak tayin etti.¹¹ Yezîd’in ölümünden sonra ise önce Hişâm, daha sonra da Velîd halife olarak kendilerine beyat edildi.

Emevîler döneminde II. Velîd olarak bilinen Velîd b. Yezîd, icraatından memnun olmayan halk tarafından öldürülmesi üzerine önce Yezîd b. Velîd’e sonra da sırasıyla İbrahim b. Velîd’e ve Mervân b. Muhammed’e beyat edildi.¹²

Emevîler döneminde Muâviye b. Ebî Süfyân’ın oğlu Yezîd’i veliahd tayin etmesiyle hilâfet verasete dönüştürülmüş, hilâfet önce Süfyânî sonra Mervânî koluyla devam etmiştir. Bu dönemde veliahd tayin edilen kişi önceki halifenin oğlu, kardeşi veya hanedan ailesinden birisi olmuştur. Yani hilâfet hanedanlık olarak devam etmiştir. Bu haliyle halifelik Râşid halifelerin seçim usulünden tamamen ayrılarak halifelik verasete dönüşmüştür. Bu dönemde veliahd tayininde etkili olan halifenin kendisidir. Haccâc b. Yûsuf ve Muhammed b. Kâsım, Kuteybe b. Müslim gibi komutanlar veliahd tayininde bazı dönemlerde etkili olmak istemişler ancak başarılı olamamışlardır.¹³

Emevîler döneminde halifeler tarafından tek veliahd tayin edildiği gibi iki veliahdın tayin edildiği de olmuştur. Nitekim Muâviye b. Ebî Süfyân sadece oğlu Yezîd’i, Yezîd de oğlu Muâviye’yi veliahd tayin etmiştir. Buna mukabil Abdülmelik b. Mervân, oğulları Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik’i tayin ederek iki veliahd tayin edenlerin ilki olmuştur. Aynı şekilde

⁶ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafiz eş-Şelebî (Kahire: y.y., 1936), 4/311.

⁷ *el-İmâme ve’s Siyâse*, (İbn Kuteybe’ye nisbet edilmektedir) thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Beyrût: y.y., ts.), 1/144-150.

⁸ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cevâmiu’s Sîre* (Mısır: Daru’l-Ma’rife, ts.), 359-360.

⁹ *el-İmâme*, 2/47; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-Sîre*, 361-362.

¹⁰ Ahmed b. Ya’kûb, *Târihu’l-Ya’kûbî* (Beyrût: y.y., 1960), 2/301; İzzüddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh* (Beyrût: y.y., ts.), 5/49.

¹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/91.

¹² *el-İmâme*, 2/113; Ya’kûbî, *Târîh*, 2/338.

¹³ Hasan İbrahim Hasan, *Târihu’l-İslâm*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş (İstanbul: y.y., 1985), 1/427

Süleyman b. Abdülmelik önce Ömer b. Abdülaziz'i sonra da Yezîd b. Abdülmelik'i veliahd tayin etmiştir.¹⁴

Bu dönemde veliahd tayin edilenlere halife hayatta iken önce veliahd olarak bey'at alınmış, sonra da halifenin ölümü üzerine halife sıfatıyla tekrar bey'at edilmiştir.

Emevîlerin son halifesi Mervân b. Muhammed zamanında Horasan'da başlayan Abbâsî Hareketi kısa zamanda bütün toprakları içine almış ve Mervân b. Muhammed'in kaçtığı Mısır'da öldürülmesiyle Kûfe'de Ebû'l-Abbâs Abdullah'a bey'at edilerek Abbâsî Devleti kurulmuştur.¹⁵

Abbâsî Devletinin kuruluşundan itibaren veliahdlık sistemi Emevîler dönemindeki gibi devam etmiştir. Nitekim Ebû'l-Abbâs Abdullah zamanında Ebû Ca'fer Mansûr birinci, kardeşinin oğlu İsâ b. Mûsa ikinci veliahd tayin edilmiştir.¹⁶ Ebû Ca'fer Mânsur'un ölümü üzerine halife olan Mehdî, bu defa oğlu Mûsa el-Hâdî'yi birinci veliahd yaparak İsâ b. Mûsa'yı veliahdlıktan azledip Harûn Reşîd'i ikinci veliahd yapmıştır.

Mehdî'nin ölümü üzerine halife olarak bey'at edilen el-Hâdî, Mehdî tarafından ikinci veliahd tayin edilen Harûn Reşîd'i veliahdlıktan azlederek yerine oğlu Ca'fer için bey'at almıştır. Yahyâ el-Bermekî, el-Hâdî'yi bundan vazgeçirmek istediye de başarılı olamamış, ancak Hâdî'nin ölümü üzerine Harûn Reşîd'e halife sıfatıyla bey'at edilmiştir.¹⁷

Harûn Reşîd halifeliği döneminde oğulları Emîn, Me'mûn ve Kâsım'ı arka arkaya veliahd tayin ederek üç veliahd tayin eden ilk halife olmuştur.¹⁸ Babasının ölümü üzerine halife olan Emîn bu defa kardeşleri Me'mûn ve Kâsım'ı veliahdlıktan azlederek yerine henüz süt çocuğu olan oğlu Mûsa'ya beyat aldırıştır. Bunun üzerine başlayan Emîn-Me'mûn mücadelesi sonunda Emîn öldürülerek yerine Me'mûn halife olmuştur. O esnada Merv'de bulunan Me'mûn daha sonra Bağdat'a gelerek halkın bey'atını almıştır.¹⁹

Me'mûn halifeliği esnasında Hâşimoğullarından Ali er-Rızâ'ya hilafeti teslim etmeyi düşünmüşse de, Abbâsoğulları nezdinde huzursuzluk doğurmuş olan bu teşebbüs²⁰ Ali er-Rızâ'nın ölümü üzerine gerçekleşmemiştir. Bu defa Me'mûn babasının üçüncü veliahd tayin ettiği Kâsım'ı azlederek yerine diğer kardeşi Mu'tasım'a beyat aldırıştır. Dolayısıyla Me'mûn'dan sonra halifelik makamına Mu'tasım getirilmiştir.

Mu'tasım oğlu Vâsık'ı veliahd tayin etmiş, ölümünden sonra da Vâsık'a bey'at edilmiştir. Vâsık'ın veliahd tayin etmeden ölümü üzerine halife olarak Ehlü'l-Hal ve'l-Akd tarafından önce oğlu Muhammed düşünülmüş ancak yaşının küçüklüğü sebebiyle bu defa Mu'tasım'ın oğlu ve Vâsık'ın kardeşi Ca'fer'e Mütevekkil ünvanıyla bey'at edilmiştir.

Abbâsî tarihinde halifeler Mütevekkil'e kadar genellikle veliahd tayini yoluyla seçilmiş ve kendilerine beyat edilmiştir. Mütevekkil ise, Ehlü'l-Hal ve'l-Akd olarak kabul edilen Kâdî'l-Kudât İbn

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/40.

¹⁵ *el-İmâme*, 2/118.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/461.

¹⁷ Nahide Bozkurt, "Harunürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/259.

¹⁸ Ya'kûbî, *Târih*, 2/416, 425.

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 6/260.

²⁰ Ya'kûbî, *Târih*, 2/451-453.

Ebî Duâd, Vezir İbnü'z-Zeyyât, İnak et-Türkî ve Vasîf'in bulunduğu Türk komutanları ile diğer devlet görevlileri tarafından seçilmiştir.²¹

Türk komutanların etkisiyle halifelik makamına getirilen Mütevekkil, Harûn Reşîd gibi önce Muntasır, Mu'tez ve Müeyyed isimli üç oğlunu veliahd tayin etmiş²² ancak bir müddet sonra Muntasır'ı veliahdlıktan çıkararak yerine Mu'tez'i birinci veliahd yapmıştır. Ancak Türklerle ters düşen Mütevekkil öldürülmüş yerine yine Türklerin desteklediği Muntasır'a bey'at edilmiştir.

Muntasır halife olunca Mu'tez ve Müeyyed'i veliahdlıktan azletti. Bir müddet sonra da vefat edince yerine Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım'a Müsteîn ünvanıyla bey'at edildi. Müsteîn'in halife oluşunda vezir Ahmed b. Hasîb'in yanı sıra Türklerin de etkisi unutulmamalıdır. Ancak bir müddet sonra azledilen Müsteîn'in yerine Mu'tez halifelik makamına getirilmiştir. Daha sonra ise azledilen Mu'tez'in yerine Muhammed b. Vâsık'a Mühtedi ünvanıyla, Mühtedi'nin hapse atılması üzerine de Ahmed b. Mütevekkil'e Mu'temid ünvanıyla bey'at edilmiştir.

Bu dönemde halifelerin tayininde Türk komutanların bey'atına büyük önem verilmiştir. Nitekim Mu'temid'e bey'at Türk komutanlarından Mûsa b. Boğa'nın bey'atı ile tamamlanmıştır.²³ Mu'temid halife olunca önce yerine oğlu Ca'fer'i Mufavviz ünvanıyla veliahd yapmış, daha sonra onu veliahdlıktan azlederek kardeşinin oğlu Mu'tezid'i veliahd tayin etmiştir.²⁴

Türklerin Abbâsî Ordusuna Katılmaları ve Halife Seçiminde Türk Komutanların Rolü

Türklerin Abbâsî ihtilâli sonrası Çinlilere karşı Talas Savaşı ile Arap ordularıyla birlikte mücadele vermeleri aralarındaki dostluğu artırmıştır. Emevîlerin mevâliye karşı ırkçı politikaları, Abbâsî hareketinin Türk illerine yakın bölgelerden başlaması bu hareketin başarılı olmasında önemli ölçüde etken olmuştur. Özellikle Tarhûn ez-Zâî, Tarhân el-Cemmâl ve Muhammed b. Sûl bu hareket içinde yer almışlardır. Türkleri devlet hizmetinde ilk görevlendiren halife Ebû Ca'fer Mansûr olmuştur.

Nitekim Ebû Ca'fer Mansûr muhaliflerine karşı Muhammed b. Sû'lun yanı sıra Züheyr et-Türkî'yi göndermiş, Bağdat'ın kuruluşunda Mübarek et-Türkî de hizmetlerine mukabil ödüllendirilmiştir. Mübarek et-Türkî halife Mehdî ve Hâdî dönemlerinde de fiilen siyasi faaliyetlerin içinde yer almış Kazvîn bölgesinde âmillik yapmış, hatta Medine-i Mübarek adıyla bir şehir kurmuştur. Ayrıca Mehdî'nin oğlunun yetiştirilmesini Mübarek et-Türkî'nin uhdesine verdiği, çıkan bazı isyanların bastırılmasında da görevlendirildiği bilinmektedir. Bağdat'ın kuruluşundan itibaren buraya yerleştirilen askeri birlikler arasında yer aldığı tahmin edilen Türkler'in, İslâm'ı kabul etmiş olmaları, şecâat ve askeri sahadaki kabiliyetleri Mansûr tarafından keşfedilmiştir.²⁵

Yine Halife Mansûr döneminde Malatya ve Adana bölgesine Horasân askerleri yerleştirilmiş, Harûn Reşîd döneminde ise, Avâsım ve Sugûr bölgelerine Türk askerleri konuşlandırılmış, ayrıca saray muhafızı olarak da görevlendirilmiştir.

Halife Me'mûn İran menşeli askerlerin tutum ve davranışları karşısında bilhassa Merv'den Bağdat'a geldikten sonra Türk askerlerini Arap-İran askeri gücüne karşı değerlendirmiştir. Nitekim

²¹ Mahmut Kırpınar, "Mütevekkil Alellah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/212-214.

²² Taberî, *Târîh*, 9/176.

²³ Taberî, *Târîh*, 9/391, 474; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/507; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/198, 235.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/452. Bk. Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998)

²⁵ Bk. Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: y.y., 1980), 52-57; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 3/339-344,

Araplar Abbâsîler nezdinde güven telkin etmedikleri gibi, İranlılar da büyük nüfuzlarıyla yetinmeyip devlet otoritesini ele geçirme konusundaki hırsları halifelerin onlara karşı itimatlarını sarsmıştır. Me'mûn kendi döneminde Türklerden asker toplama işini Mu'tasım'a havale etmiş, toplanan askerleri de onun emrine vermiştir. Ayrıca çeşitli yerlerde çıkarılan isyanlar Türk askerleri tarafından bastırılmıştır.

Mu'tasım'ın Mısır Valiliği döneminden itibaren Semerkant, Fergana başta olmak üzere diğer Türk illerinden topladığı askerlerle askeri birlikler meydana getiriliyordu. Bu toplanan askeri birliklere Afşin, Eşnâs, Vasîf ve İnak gibi Türk asılzâdeler komuta ediyordu. Bu toplanan askerlerin 25.000-30.000 kişiye kadar ulaştığı bildirilmektedir.²⁶

Türkler, askeri hayattaki istidatları, itaatte kusur etmemeleri, güçlü olmaları sebebiyle halifeler tarafından muhafız birliklerinde görevlendiriliyorlardı. Türk komutanlar beraberindeki askerlerle birlikte halifelerin yanında yer alarak seferlere katılıyorlardı. Nitekim Afşin, Eşnâs ve Boğa el-Kebîr Me'mun döneminin temayüz etmiş komutanlarındandır. Mu'tasım'ın Türklere daha çok değer vermesi İran nüfuzunun azalmasına sebep olurken, Soğd, Fergana gibi yerlerden toplanan askerler Hassa ordusunu teşkil etmiştir. Bilhassa Mu'tasım'ın güçlü ve otoriter şahsiyeti Türk nüfuzunu belirli bir noktada tutmuş, ordusunun hilafet işlerine müdahalesine izin vermemiştir. Türk komutanlarından İnak, Mu'tasım ve Vâsık döneminin önemli komutanlarından olup, askeri, idari ve siyasi pek çok yetkiye sahipti. Ordu komutanlığı yanı sıra, posta idaresi, haciplik ve bazı bölgelerin valiliği onun uhdesinde idi.²⁷ Bu kadar geniş yetkiye sahip olmakla birlikte asla hilafet meseleleri onları meşgul etmemiş, halifeler de onu hilafet işlerine karıştırmamışlardır.

Mu'tasım'ın Türk birliklerinin desteği ile halife olduğu ileri sürülmekle birlikte²⁸ Mütevekkil'in halife seçilmesinde rol oynayan Türk komutanlar bu tarihten itibaren siyasi otoritelerini ön plana çıkararak yeni halifelerin tayinine müdahil olmuşlardır. Nitekim halifeligi döneminde kendilerine karşı tavır alan Mütevekkil'in öldürülmesinde, Muntasır'ın veliahdlıktan azledilmesine rağmen halife seçilmesinde, Muntasır'dan sonra halife tayin edilen Müsteîn'in azledilerek Mu'tez'e bey'at edilmesinde hep Türk komutanlar ön planda olmuşlardır. Mu'tez'den sonra Mühtedî'nin ondan sonra da Mu'temid'in halife olarak tayininde yine Türkler söz sahibi olmuşlardır.

Abbâsî Devleti'nin ilk yüzyılında halife ve veliahdların tayini, önceki halife tarafından yapılırken 232/847 yılında Mütevekkil'in tayiniyle birlikte yaklaşık yarım asır boyunca veliahd ve halife tayinlerinde Türk komutanlar etkili olmuşlardır. Ancak bunca etkiye rağmen tayin edilen veliahd veya halife Abbasoğulları dışından birisi olmamıştır. Herhalde "Halifelerin Kureyş'ten Olması Gerekir" ilkesi bunda etkili olmuştur. Abbâsîler döneminde Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra içinde yer alan Vezir, Başkadı, Kadılar, Abbas ve Alioğullarının temsilcileri, diğer şehirlerin ileri gelenleri, komutanlar, kâtipler yer almakta idiler. Başlangıçta durum böyle iken, özellikle Mütevekkil'den itibaren Sâmerâ döneminin sonu olan 279/892 yılına kadar Türk komutanların bey'atının önem kazandığı görülmektedir.²⁹

Özellikle 232/847-279/892 yılları arasındaki Abbâsî halifeleri Türk komutanların desteğini alarak veya Türk komutanların fiilen müdahalesi ile halifelik makamına gelmekle birlikte halifelik dönemlerinde Türk komutanların baskısından hoşnut olmamışlardır. Halifeler bu baskıdan kurtulmak

²⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3/345-353; Mahmut, Kırkpınar, "Abbâsîlerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar", *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 5/292-293.

²⁷ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/292-298.

²⁸ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 76.

²⁹ Taberî, *Târîh*, 9/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/80-81.

için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Nitekim Mütevekkil İnak et-Türkî'yi baskısından kurtulmak için Hacca göndermiş, dönüşte de Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'e öldürtmüştür. Bu defa Mütevekkil İnak'ın merkezdeki görevlerini Vasîf et-Türkî'ye vermiş ancak İnak'ın ölümü Türk komutanların baskını azaltmamıştır. Yine halife Mütevekkil Boğa el-Kebîr'i Vasîf et-Türkî'nin emrine verip onları hudut boylarına görevlendirerek merkezden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Hatta Mütevekkil, Türk komutanlardan kurtulmak için hilâfet merkezini 244/858 yılında Sâmerrâ'dan Şam'a taşımış ancak Türk komutanların baskısı ve Şam halkının halifeye destek olmaması üzerine tekrar Sâmerrâ'ya dönmek zorunda kalmıştır. Mütevekkil Türklerin nüfuzunu azaltmak için bu defa Araplardan oluşan 12.000 dişilik bir ordu kurmuş ve komutanlığını oğlu Mu'tez'e vermiştir. Türk yanlısı görünen Muntasır'ı birinci veliahdlıktan çıkarıp Mu'tez'i birinci veliahd yapması Türk komutanlardan Vasîf et-Türkî'yi görevden alıp mallarını müsadere etmesi de Türklerin nüfuzunu azaltmadı. Bütün bu olumsuz davranışlar sonunda Mütevekkil yine Türklerin desteklediği suikast sonucu öldürülerek yerine oğlu Muntasır halifelîğe getirilmiştir.

Muntasır da halifelîği döneminde veziri Ahmed b. Hasîb'in teşvikiyle Türklere karşı cephe almış, Vasîf et-Türkî'yi Sâmerrâ'dan uzaklaştırarak Bizans sınırlarına göndermiştir.³⁰ Muntasır'ın ölümü üzerine halife olan Müsteîn'den memnun olmayan Türkler onu da azlederek yerine Mutez'i halife seçmişlerdir. Hatta Mısır ve Filistin gibi yerlerden bey'at almak için Mu'tez yanına Türkleri alarak gitmiş ve o bölgelerine bey'atını almıştır.³¹ Halife Mu'tez'den sonra hilâfet makamına getirilen Mühtedî, Türklere karşı olumsuz tavır sebebiyle halifelikten indirilmiş, yerine Mu'temid getirilmiştir.³²

Halife Mutemid'in hilâfet makamını 279/892 yılında Sâmerrâ'dan Bağdat'a taşımasından sonra Türk komutanların halife üzerindeki tesiri azalmakla beraber Mu'temid'den sonra halife olan Mu'tezid, Muktefi ve Muktedir dönemlerinde de etkisini kısmen göstermiştir. Ancak 322/934 yılında halifelik makamına gelen er-Râzi döneminde önce İbn Râik daha sonra da Beckem ve Tüzün'ün Emîru'l-Ümerâ olarak tayin edilmesi, Türk komutanların nüfuzunu yeniden gündeme getirmiş fakat 334/945 yılında Büveyhîlerin Bağdat'a gelişiyle birlikte Türklerin nüfuz dönemi tamamen sona ermiştir.³³ 447/1055 tarihinde Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi ile de Büveyhî hâkimiyeti sona ermiş ve yeniden Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır.³⁴

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslâm Tarihinde Halifelik kurumu siyaseten Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Hz. Ebûbekir'in halife seçimiyle başlamıştır. Râşid Halifeler döneminde Hz. Ebûbekir halkın seçimi ile Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir'in tavsiyesi ve sahabenin onayı ile Hz. Osman Şûra yoluyla, Hz. Ali ve Hz. Hasan yine ashabın ileri gelenlerin teklifi ve halkın onayı sonucu halifelik makamına gelmişlerdir.

Hz. Hasan'ın halifelîği anlaşma sonucu Hz. Muâviye'ye teslim etmesiyle Emevî Devleti kurulmuştur. Râşid halifeler döneminde verasete ve hanedan idaresine dönüşmeyen halifelik, Hz. Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliahd tayin etmesiyle verasete dönüşmüş Emevî devleti yıkılıncaya kadar da bu sistem devam etmiştir. Emevîler döneminde veliahdlar bir önceki halife tarafından belirlenmiş ve Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen istişari kurul tarafından onaylanmıştır.

³⁰ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/298-310.

³¹ Taberî, *Tarih*, 9/256; Ya'kubi, *Tarih*, 2/500.

³² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 7/235.

³³ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîru'l-Ümerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/158-159.

³⁴ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/311.

Emevîler döneminde hem veliahdlık sistemi âdet haline getirilmiştir. Abbâsîler döneminde de veliahdlık sistemi devam ettirilmiş halife Abbâsî ailesinin üyeleri arasından seçilmiştir. Verasetin ve hanedanlığın devam ettiği bu dönemde veliahd adayının sayısı üç kişiye kadar çıkarılmıştır. Hârun Reşîd'le başlayan bu uygulama daha sonraları da devam etmiştir. Abbâsîlerin ilk asrında özellikle Mütevekkil'e kadar veliahdlar ve halifeler genellikle önceki halife tarafından belirlenip, halife ailesiyle birlikte Ehlü'l-Hal ve'l-Akd içinde yer alan diğer yöneticiler tarafından onaylanırken, Vâsık veliahd tayin etmediği için Mütevekkil'den itibaren halifelerin tayininde Ehlü'l-Hal ve'l-Akd içinde yer alan Türk komutanlar etkili olmuşlardır. Türk komutanların veliahd ve halife seçimlerine müdahalesi Sâmerâ döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Halifelerin bu müdahaleden rahatsız olmalarına rağmen âciz kalmaları halifelik makamına gelmek için Türklerin desteğini almak zorunda kalmaları veya Türk komutanların kendilerine yakın gördükleri kişileri halifelik makamına getirme arzuları Türk komutanların etkili olmalarına sebep olmuştur.³⁵

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Nahide. "Harunürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mustafa. "Bir Şehrin Kuruluşu, Bir Devrin Başlaması, Abbâsî Tarihinde Sâmerâ". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)*. 5/275-288. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. ed. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- el-İmâme ve's Siyâse*. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî. 2 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Hasan İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm*. çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: y.y., 1985.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said. *Cevâmiu's Sîre*. Mısır: Daru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1936.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Kapar, Mehmet Ali. *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Kırkpınar, Mahmut. "Abbâsîlerde Türk Nüfuzunun Yükselişi, Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)*. 5/292-293. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil Alellah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*. 5 Cilt. Paris: y.y., 1869.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*. thk. Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrût: y.y., 1960.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Emîr'ul-Ümera". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: y.y., 1980.

³⁵ Bk. Mustafa Demirci, "Bir Şehrin Kuruluşu, Bir Devrin Başlaması, Abbâsî Tarihinde Sâmerâ", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 5/275-288.